

Katarina Horvat-Levaj

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Herman Bollé i Crkva sv. Katarine u Zagrebu – korekcija jedne tradicionalne atribucije

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 19. 9. 2008. – Prihvaćen 1. 10. 2008.

UDK 726.54(497.5 Zagreb)

Sažetak

Neostilsko pročelje nekadašnje isusovačke Crkve sv. Katarine u Zagrebu, oblikovano nakon teških oštećenja te ranobarokne građevine u potresu 1880. godine, u našoj je stručnoj literaturi godinama pripisivano historicističkom arhitektu i restauratoru – Hermanu Bolléu. Štoviše, uslijed svoje decentnosti i usklađenosti sa samom crkvom, kako izborom odgovarajućeg renesansno-protobaroknog neostila, tako i ponovnom ugradnjom izvornoga portala, ono je često služilo kao argument u obrani Bolléa kao restauratora, osuđivanog već od svojih suvremenika zbog prejakih intervencija u povijesnu arhitekturu. No tolika različitost neostilskog pročelja Crkve sv. Katarine od cjelokupnoga Bolléova opusa otvorila je potrebu preispitivanja te atribucije. Uvid u neobrađenu arhivsku građu iznio je na vidjelo niz novih podataka o obnovi Crkve sv. Katarine tijekom dva posljednja desetljeća 19. stoljeća, uključivo i udio Hermana Bolléa u navedenom, koji se pokazao sasvim drukčijim nego što se dosada smatralo.

Obnovu Crkve nakon potresa i izvedbu njezina novog pročelja ostvario je tijekom 1881. godine Odjel za bogoštovlje i nastavu na čelu s dr. Pavlom Muhićem, a prema propozicijama povjerenstva sastavljenog

od nadstojnika Crkve Miroslava Nagela, predstavnika Nadbiskupskog duhovnog stola dr. Franje Račkog, tajnika Zemaljske vlade Ljudevita pl. Hervoića te nadinženjera Kamila Bedekovića i inženjera Alfreda Kappnera i Ferde Stejskala (potpisanih na projektima pročelja). Izborom Izidora Kršnjavog na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.–1895.) te otvaranjem Obrtne škole (1892.) počinju se pojedini umjetnički predmeti iz Crkve sv. Katarine povjeravati Bolléovim suradnicima na restauraciju, no povod za uključivanje samog arhitekta u obnovu Crkve bio je požar 1895. godine. U građevnim radovima započetima iduće godine (za koje arhitektonsku dokumentaciju izvodi Stjepan Podhorski) sagrađeno je novo krovšte, kojemu Bollé daje svoj pečat pokrovom od raznobojnog glaziranog crijepa, dok u unutrašnjosti, uz ostale radove, djelatnici Bolléova ateljea restauriraju štuko-dekoracije na ulaznom zidu i pjevalištu. Razlučivanjem ove dosada neprepoznate građevne faze razjašnjen je uzrok krivog pripisivanja Hermanu Bolléu neostilskog pročelja, ali ostaje važeća činjenica da Crkva sv. Katarine, konzervatorskim karakterom svoje obnove s kraja 19. stoljeća, otkriva novu dimenziju toga značajnoga historicističkog arhitekta.

Ključne riječi: barokna Crkva sv. Katarine u Zagrebu, potres 1880. godine, neostilsko pročelje, požar 1895. godine, Bolléova restauracija

U vrednovanju golemog arhitektonskog opusa Hermana Bolléa, kojim je tijekom pola stoljeća svog djelovanja u Hrvatskoj (1876.–1926.) taj njemački arhitekt i restaurator preobrazio lice Zagreba i niza drugih gradova, davši im reprezentativni historicistički pečat, restauracija arhitekture zauzima posebno mjesto. Naime, dok je zajedno s revalorizacijom historicizma revaloriziran i Bollé kao graditelj,¹ Bollé kao restaurator ostaje i dalje u našoj svijesti kontroverzna ličnost,² s kvalitativnim rasponom obnoviteljskih zahvata od onih izuzetno uspješnih koji su povijesnom spomeniku dodali novu arhitektonsku vrijednost do onih gdje ostvarena nova vrijednost nije dostigla onu koja joj je bila žrtvovana u ime »čistoće stila«. No bez obzira na postignutu veću ili manju kvalitetu obnavljanog arhitektonskog spomenika, veće ili manje poštivanje njegove povijesne slojevitosti, Bollé kao restaurator ostaje vjeran svojim historicističkim načelima – prvenstveno neogotici ali i njemačkoj neorenesansi kao prevladavajućim stilskim izrazima,

te upravo nevjerojatnoj maštovitosti i raskoši u kombinaciji njihova morfološkog repertoara.³ Nalazimo ta obilježja na preko stotinu Bolléovih restauratorskih intervencija u Hrvatskoj,⁴ osim na jednoj: Crkvi sv. Katarine u Zagrebu, odnosno njezinu neostilskom pročelju, u dosadašnjoj stručnoj literaturi jednoglasno pripisanom Hermanu Bolléu.⁵

Novo pročelje, nekada isusovačke, a danas akademske Crkve sv. Katarine (1620.–1632.) na zagrebačkom Gradecu izvedeno je u sklopu obnove Crkve nakon teških oštećenja koja je ta osebujna ranobarokna građevina zadobila u potresu 1880. godine.⁶ Nakon što je mjesecima poslije katastrofalnog potresa 9. studenog oštećena Crkva stajala onakva kako ju je snimio zagrebački fotograf Ivan Standl,⁷ dakle poduprta gredama, te stavljena izvan funkcije (s dragocjenostima pohranjenima u Zemaljskom arhivu), cjelokupnu sanaciju preuzima Građevni odsjek Kraljevske zemaljske vlade i Odjel za bogoštovlje i nastavu. Izvedene su arhitektonske snimke, s

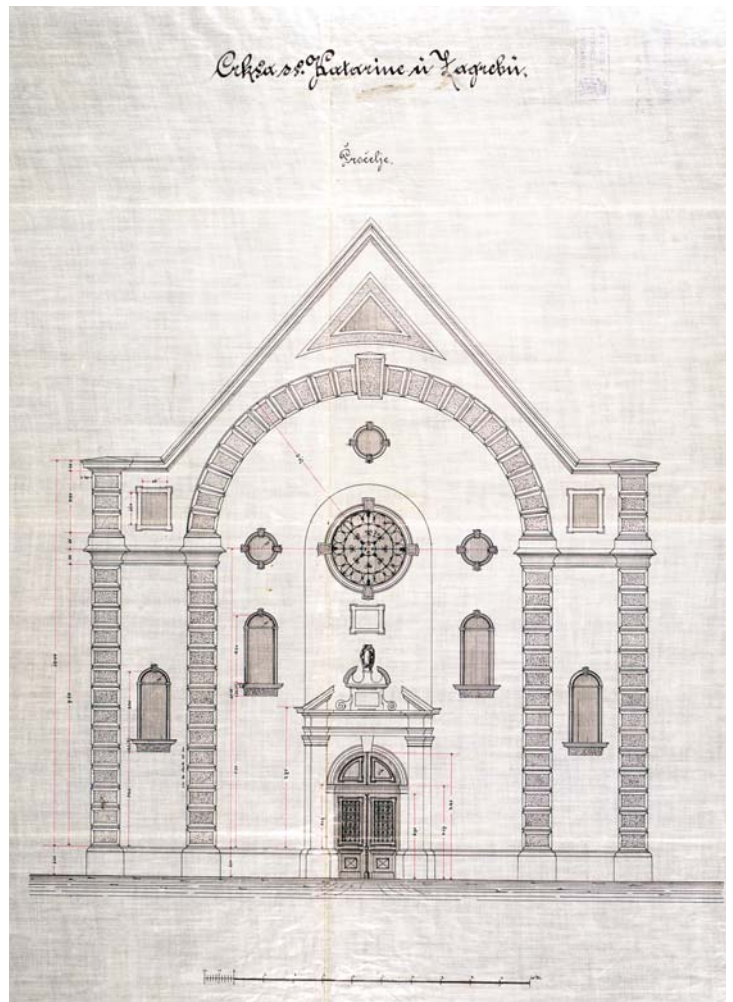
Crkva sv. Katarine u Zagrebu, ranobarokno pročelje snimljeno nakon potresa 1880. godine (foto: I. Standl, fototeka Muzeja grada Zagreba)

Church of St Catherine in Zagreb, early Baroque facade taken after the 1880 earthquake (photograph collection of Zagreb City Museum)

tlocrtima na dvije razine i poprečnim presjecima kroz brod i svetište, a za novo pročelje izrađena su četiri prijedloga.⁸ Nakon očevida povjerenstva Odjela za bogoštovlje i nastavu i Gradskog poglavarstva sazvanog 2. travnja 1881. godine radi »uspostave potresom postradale Crkve sv. Katarine u trajno uporabivo stanje«,⁹ te ponovno 14. dana istog mjeseca radi promjene projekta odustajanjem od obnove dvaju teško oštećenih oratorija iznad sakristije,¹⁰ radovi su brzo napredovali, tako da je Crkva mogla biti vraćena u funkciju i blagoslovljena o godišnjici potresa.¹¹

Okolnost da je unatoč oštećenjima glavina Crkve ipak ostala sačuvana utjecala je na način obnove, koja, premda vođena u jeku historicizma, uvelike ima karakter konzervacije. Uz nužna statička učvršćenja i rušenje oratorija (iz statičkih razloga)¹² izvorna struktura ranobarokne dvoranske crkve srednjoeuropskog tipa, znači jednobrodne bačvasto svodene građevine s bočnim kapelama i emporama između zidnih stupaca, ostaje netaknuta, zajedno s njezinom bogatom baroknom unutrašnjom opremom – štukaturama, freskama te drvenim i mramornim oltarima – nastalom u vremenskom rasponu od sedamdesetih godina 17. stoljeća do šezdesetih godina 18. stoljeća.¹³ Unesene su tek minimalne promjene, poput povećanja prozora u bočnim kapelama ili pak zamjene ružičaste boje zidova sivom bojom.¹⁴ Jedino u teže oštećenom pročelnom dijelu dolazi do ponovne izgradnje svodova u bočnim kapelama, koji tom prilikom mijenjaju oblik iz bačvastog u križni, a zbog naknadnog povišenja plohe trga ispred crkve povišen je i pod neposredno uz pročelni ulaz (koji se također diže na višu razinu).

Sukladno tako pažljivom obnoviteljskom pristupu i sve četiri varijante novoga pročelja reinterpetiraju na različite načine ranobarokno zabatno pročelje raščlanjeno toskanskim pilastrima i vijencima, u čijoj se dispoziciji ocrtavala unutrašnja podjela na širi brod i uže bočne kapele, ali i neostvarena namjera o podizanju dvaju zvonika.¹⁵ Spomenuta specifična obilježja ponovljena su različitim izražajnim sredstvima na čak dva predložena projekta, dok se preostale dvije varijante (od kojih je jedna realizirana) okreću klasičnim talijanskim rješenjima. Izbor je pao na onaj projekt koji se, u okviru navedene ideje o ponavljanju ishodišta isusovačke crkve najviše oslonio na odgovarajuće protobarokne primjere u Rimu, postigavši istodobno najvišu razinu formalnoga sklada. Unutar tipično talijanske dvoetažne pročelne kompozicije, elegantni toskanski pilastri podijelili su donju višu zonu na pet dijelova, od kojih je središnji s portalom širi, dok je gornja niža zona na adekvatan način raščlanjena jonskim pilastrima na tri polja te zaključena trokutnim timpanom. Između redova oblikovan je dvostruki razdjelni vijenac (s obratima na mjestu pilastara), a razlika između širine etaža prevladana je zaobljenim zidovima (nalik volutama) akcentiranim akroterijima u obliku vaza. Središnju os naglašava kameni portal i niša s kipom zaštitnice u gornjem dijelu, a kipovi četvorice evanđelista u nišama ukrašavaju pokrajnja polja sa svake strane portala. Uravnotežena horizontalna i vertikalna raščlamba praćena je klasicizirajućom arhitektonskom plastikom: linearnim profilacijama i ukladama, volutama i lovorovim vijencem te tipičnim renesansnim motivom denta, ovulusa i astragala. Kao poseban izraz po-

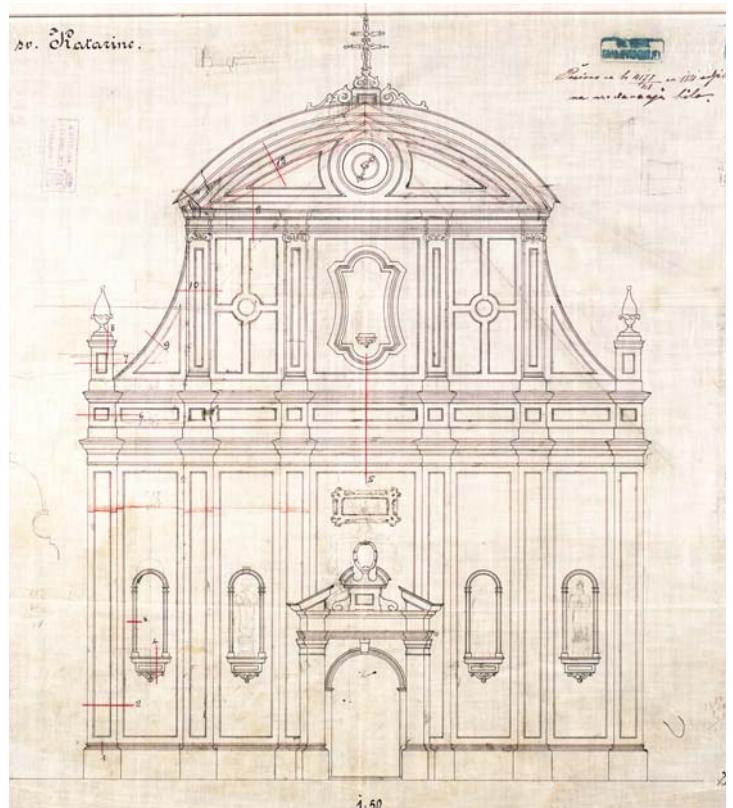

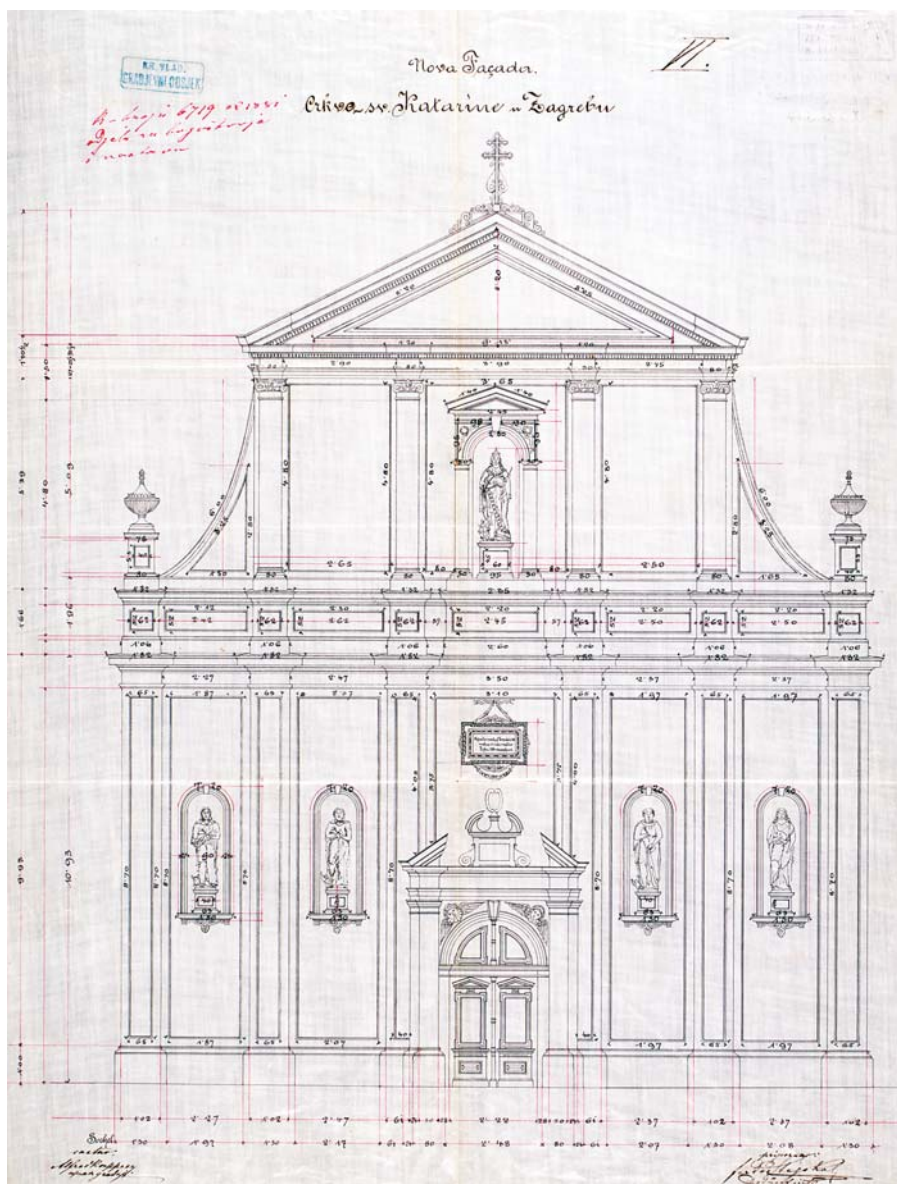
Crkva sv. Katarine u Zagrebu, neizvedene varijante neostilskog pročelja iz 1881. godine, Alfred Kappner, Ferdo Stejskal (Hrvatski državni arhiv)

Church of St Catherine in Zagreb, unbuilt versions of the revivalist facade of 1881, Alfred Kappner, Ferdo Stejskal (Croatian State Archives)

štivanja povijesnog identiteta spomenika ističe se ponovna ugradnja izvornoga ranobaroknog portala, te ponovno postavljanje kipova evanđelista,¹⁶ izvedenih svega nekoliko godina prije potresa (što karakterizira i ostala tri nerealizirana projekta).

Zahvaljujući takvim obilježjima, neostilsko pročelje Sv. Katarine nerijetko je poslužilo kao jedan od najjačih argumenata obrane Hermana Bolléa kao restauratora, koji ističu da se veliki historicistički arhitekt, kada je trebalo, mogao »suzdržati od obogaćenja fasadnog platna«¹⁷ te da je bio u stanju prihvatiti našim baroknim spomenicima primjereniji neostilski rječnik od onoga koji je u većini slučajeva favorizirao. Tako je za razliku od kićene venecijanske gotike upotrijebljene primjerice pri prenamjeni barokne franjevačke crkve u Križevcima u grkokatoličku katedralu,¹⁸ ovdje zadržan renesansno-barokni stilski izraz; za razliku od bogate arhitektonske plastike proizašle iz njemačke renesanse, kojima je upravo u to doba Bollé ukrasio pročelje radikalno

Crkva sv. Katarine u Zagrebu, projekt neostilskog pročelja iz 1881. godine, Alfred Kappner, Ferdo Stejskal (Hrvatski državni arhiv)

Church of St Catherine in Zagreb, plan for the revivalist facade of 1881, Alfred Kappner, Ferdo Stejskal (Croatian State Archives)

obnovljene barokne hodočasničke crkve u Mariji Bistrici (1878.–1883.),¹⁹ a nešto kasnije i pročelje barokne Crkve sv. Marije na zagrebačkom Dolcu (1886.),²⁰ ovdje je plastički repertoar rafinirano klasičan. Dok je na regotiziranoj zagrebačkoj Katedrali (1879.–1902.) Bollé pristao izbaciti ne samo cjelokupan raskošni barokni inventar, nego je morao biti žrtvovan i znameniti »neoromanički« portal biskupa Benedikta Vinkovića iz 17. stoljeća (pošteđen od Bolléova prethodnika i učitelja Friedricha Schmidta),²¹ ovdje je zadržana cjelokupna barokna unutrašnja oprema, a ranobarokni je portal ponovno ukomponiran u novo pročelje, ostavši njegovim dominantnim plastičkim naglaskom.

No tako velika odstupanja neostilskog pročelja Crkve sv. Katarine od preostalog Bolléova opusa, kako restauratorskoga tako i graditeljskoga, otvorila su potrebu preispitivanja

navedene atribucije, tim više što se ona i ne temelji na dokumentima, već na iskazu Bolléova djelomičnog suvremenika, ali i najžešćega kritičara, Gjura Szaba: »...mada ni nju (crkvu) nisu poštedili požari od godine 1645, 1647, 1706, a ni ruka Bolléova tu sustala. Pročelje šablonizirano, lijepi oratoriji zazidani.«²² Stoga smo problem atribucije neostilske obnove Crkve sv. Katarine pokušali riješiti ne samo formalnim analizama već prvenstveno iščitavanjem obilne, dosada velikim dijelom neobrađene, arhivske građe.

Tako sjenu na atribuciju pročelja Crkve sv. Katarine Hermanu Bolléu bacaju već spomenuti (većim dijelom objavljeni)²³ nacrti iz Hrvatskoga državnog arhiva – arhitektonske snimke i projekti obnove s varijantama pročelja – potpisani ne od Bolléa, već od inženjera, kraljevskog pristava i upravitelja gradnje Alfreda Kappnera te podu-

Crkva sv. Katarine u Zagrebu, neostilsko pročelje iz 1881. godine (foto: M. Braun)
Church of St Catherine in Zagreb, revivalist facade of 1881

zetnika graditelja Ferde Stejskala.²⁴ Premda navedeno i ne bi bio dovoljan argument protiv Bolléa kao projektanta, jer je poznato da taj prezaposleni arhitekt mnoge svoje projekte nije ni potpisivao ili je njihovo iscrtavanje prepustio suradnicima, daljnje sumnje u njegovo autorstvo donosi prateća pisana (dosada nepoznata) dokumentacija. Naime, u *Građevnom zapisniku* Gradskog poglavarstva, pohranjenoga u Državnom arhivu grada Zagreba, zabilježen je saziv povjerenstva za prvi očevid uoči početka radova na Crkvi, kojemu su, uz tajnika Kraljevske zemaljske vlade Ljudevita pl. Hervoića, nadstojnika Crkve profesora Miroslava Nagela i predstojnika Nadbiskupskoga duhovnog stola kanonika dr. Franje Račkoga, od stručnog osoblja prisustvovali samo nadinženjer Kamilo Bedeković i inženjerski pristav Alfred Kappner.²⁵ Bez Bolléa, ali sa spomenutim inženjerima,

prošao je i drugi saziv povjerenstva, na kojem se donosila naknadna odluka o rušenju oštećenih oratorija,²⁶ a njegovo se ime ne spominje ni u kasnijoj korespondenciji nadstojnika Crkve s raznim službama vezanima uz vraćanje Crkve u funkciju.²⁷ Teško je zamisliti da tako istaknuti arhitekt ni u jednom od dokumenata ne bi uopće bio spomenut, te da kao autor restauracije ne bi prisustvovala sastancima na kojima se odlučivao o sudbini spomenika koji je obnavljao, tim više što onodobni slični sazivi povjerenstava uz inženjere obvezno uključuju arhitekta (ukoliko je on postojao), kako je to primjerice vidljivo iz očevida za susjednu palaču Buratti (danas *Dverce*) arhitekta Kune Waidmanna.²⁸

Za donošenje definitivne odluke pripisati li pročelje Crkve sv. Katarine Hermanu Bolléu ili ne, nužno je također sagledati status arhitekta u kontekstu onodobnih društve-

Crkva Majke Božje Snježne u Mariji Bistrici, historicističko pročelje iz 1878.–1883., Herman Bollé (foto: M. Drmić)

Church of Our Lady of the Snow, Marija Bistrica, historicist facade of 1878–1883, Herman Bollé

no-političkih okolnosti. U vrijeme potresa iza Bolléa je tek četverogodišnji boravak u Zagrebu i Hrvatskoj, u svojstvu asistenta bečkog arhitekta Friedricha Schmidta na obnovi dvaju ključnih zagrebačkih sakralnih spomenika – Katedrale i Crkve sv. Marka – te na izgradnji đakovačke Katedrale, a kao prvi samostalni rad preuzeo je obnovu hodočasničkog svetišta u Mariji Bistrici.²⁹ Dakle, premda je na navedenim radovima Bollé angažiran zahvaljujući tijesnoj suradnji s Izidorom Kršnjavim i biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, započetoj tijekom njihovih susreta u Rimu (1875.), to još nije doba kada Bollé, osnivanjem Obrtne škole (1882.) te stupanjem Kršnjavoga na čelo Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.–1895.),³⁰ postaje glavni akter svih značajnih graditeljskih i restauratorskih intervencija u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naprotiv, za vrijeme obnove Crkve sv. Katarine predstojnik Odjela bio je raniji ravnatelj

Crkva Sv. Marije na Dolcu u Zagrebu, historicističko pročelje iz 1886., Herman Bollé (foto: M. Drmić)

Church of St. Mary at Dolac in Zagreb, historicist facade of 1886, Herman Bollé

Pravoslavne akademije dr. Pavao Muhić, prema kojem je Kršnjavi otvoreno iskazivao kritiku pa i netrpeljivost,³¹ a sam Bollé imao je popriličnih problema sa zagrebačkim arhitektima i inženjerima, u čiji se »oficijelni inženjerski stil«,³² svojim temperamentom i talentom nije uklapao. Stoga nije vjerojatno da bi u takvim okolnostima Bollé bio od strane Odjela za bogoštovlje i nastavu uopće angažiran, a pogotovo se ne može očekivati da bi si on, kao osoba ipak još relativno nova u zagrebačkoj sredini, mogao dopustiti da restauratorski posao u cijelosti prepusti suradnicima.

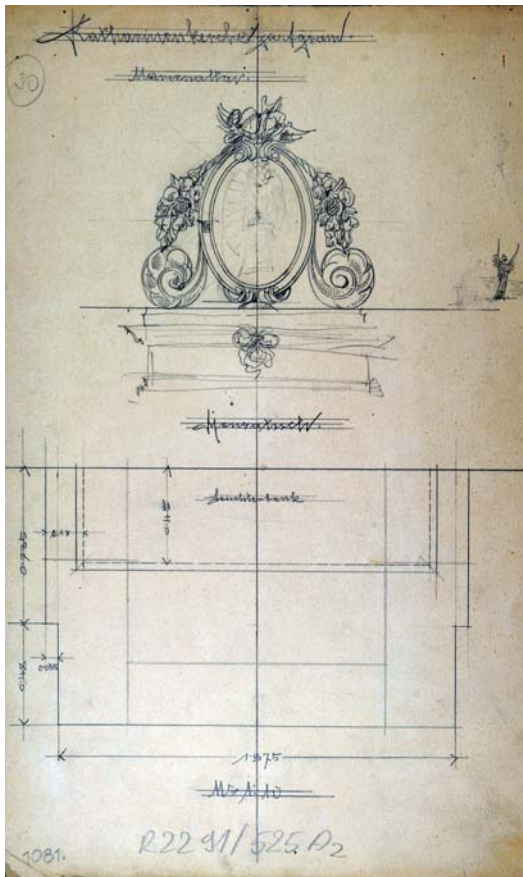
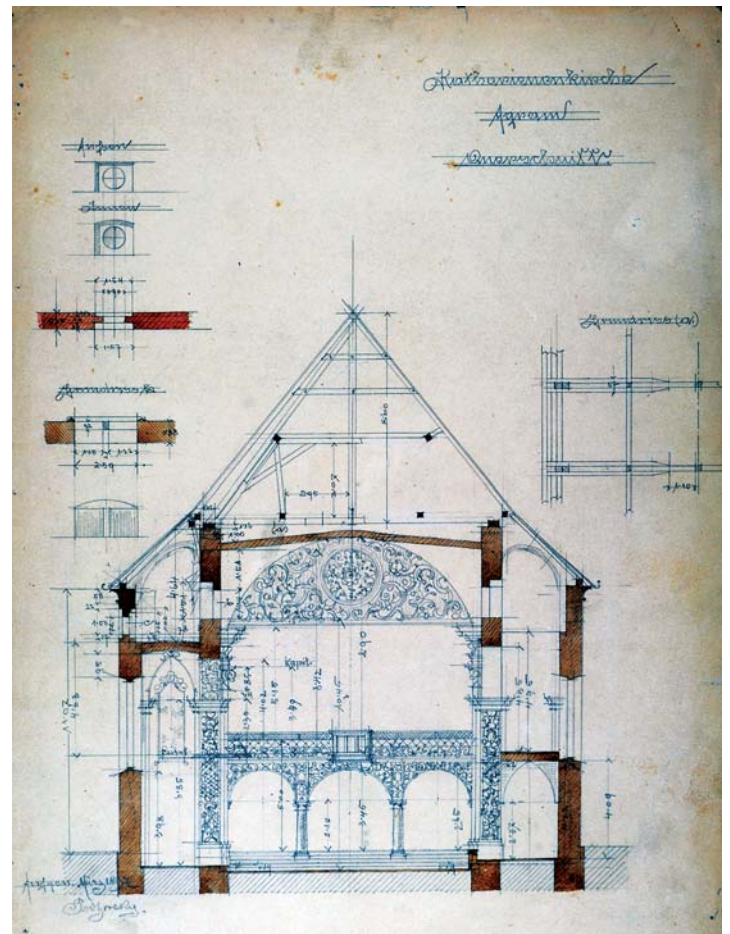
Odbacivanje Hermana Bolléa kao autora neostilskog pročelja Crkve sv. Katarine ne rješava, međutim, pitanje tko je njegov projektant; jesu li to potpisani inženjer Alfred Kappner i graditelj Ferdo Stejskal, ili iza cjelokupnog pothvata stoji neka značajnija ličnost? Što se tiče spomenute dvojice inženjera, premda nije riječ o pripadnicima najužega kruga afirmiranih zagrebačkih graditelja, moguće je ući u trag pojedinim njihovim projektantskim realizacijama. Tako se Kappner afirmirao kao projektant Narodnog doma u Novom Mestu (1873.), prvog narodnog doma u Sloveniji,³³ dok je Stejskal u vrijeme obnove Crkve sv. Katarine vodio gradnju vile Jovana Živkovića u Jurjevskoj ulici br. 27 prema Waidmannovim projektima, a kasnije se i sam iskazao kao projektant dviju vila u Nazorovoj ulici, od kojih je jedna i njegova vlastita (br. 74).³⁴ Prema tome, Kappner i Stejskal su očito bili u stanju riješiti statičke i oblikovne probleme obnavljane crkve, ali teško da bi se njima prepustilo donošenje cjelokupne koncepcije obnove. Budući da argument o nespominjanju Bolléa kao projektanta vrijedi i za bilo kojega drugog potencijalnog arhitekta, ideatora obnove treba potražiti među imenima navedenima u pratećim građevinskim dokumentima, odnosno među sudionicima povjerenstva za očevid.

Uz stručne osobe poput nadinženjera Kamila Bedekovića,³⁵ te osoba na političkoj funkciji poput Ljudevita pl. Hervoića, među »donositeljima građevnog aparata«, kako to bilježe izvori, posebno su se istakli Miroslav Nagel kao predstavnik Crkve i Franjo Rački kao predstavnik Nadbiskupije. Štoviše, ako pratimo djelatnost Nagela na vanjskom uljepšavanju Sv. Katarine, započetu gotovo dva desetljeća prije potresa,³⁶ možemo neostilsko pročelje protumačiti kao svojevrsan dovršetak njegove koncepcije dotjerivanja onog dijela barokne crkve koji je jedini u njezinoj izgradnji ostao nedovršen. Naime, ne samo da je Miroslav Nagel uspio u prazne pročelne niše ranobaroknog pročelja postaviti kamene skulpture četvorice evanđelista (izrađene 1877. godine u zagrebačkoj kiparskoj radionici Luigija Pierottija), koje se uključuju u neostilsko pročelje, nego je u istoj kiparskoj radionici naručio i kip sv. Katarine, koji svoju realizaciju doživljava tek nakon potresa.³⁷ Korak dalje u tom pogledu značio je prijedlog Franje Račkoga da se na »prikladnom mjestu« sagradi zvonik, dakle još jedan izvorno planiran i nikad ostvaren arhitektonski element, ali njegovu izvedbu Odjel za bogoštovlje i nastavu iz financijskih razloga odgađa za bolja vremena.³⁸ No bez obzira na tu redukciju, Rački je u svom izvještaju Nadbiskupskom duhovnom stolu ostavio vjerodostojan zapis o stavu povjerenstva za obnovu Crkve sv. Katarine nakon potresa: »...pročelje će biti onakvo kakvo je prije bilo, samo malo poljepšano.«

Grkokatolička Katedrala Svetog Trojstva u Križevcima, historicističko pročelje iz 1892.–1897., Herman Bollé (foto: M. Drmić)
Uniate Cathedral of the Holy Trinity in Križevci, historicist facade of 1892–1897, Herman Bollé

Kao svojevrsno kolektivno djelo, proizašlo iz konzervatorskih stavova »donositelja građevinskog aparata« i projektantskih sposobnosti nadležnih inženjera, neostilsko se pročelje Crkve sv. Katarine s jedne strane uklapa u vladajući historicistički stil, a s druge je strane u tom kontekstu osobito. Pripadnost tekućoj fazi strogoga historicizma³⁹ potvrđuje neoklasični repertoar arhitektonske plastike, identičan dekorativnim detaljima mnogih suvremenih zagrebačkih kuća, projektiranih u ateljeu Kune Waidmanna,⁴⁰ braće Grahor⁴¹ i dr. Takvim izborom neostila ujedno je ostvaren i jedan od temeljnih historicističkih ideala

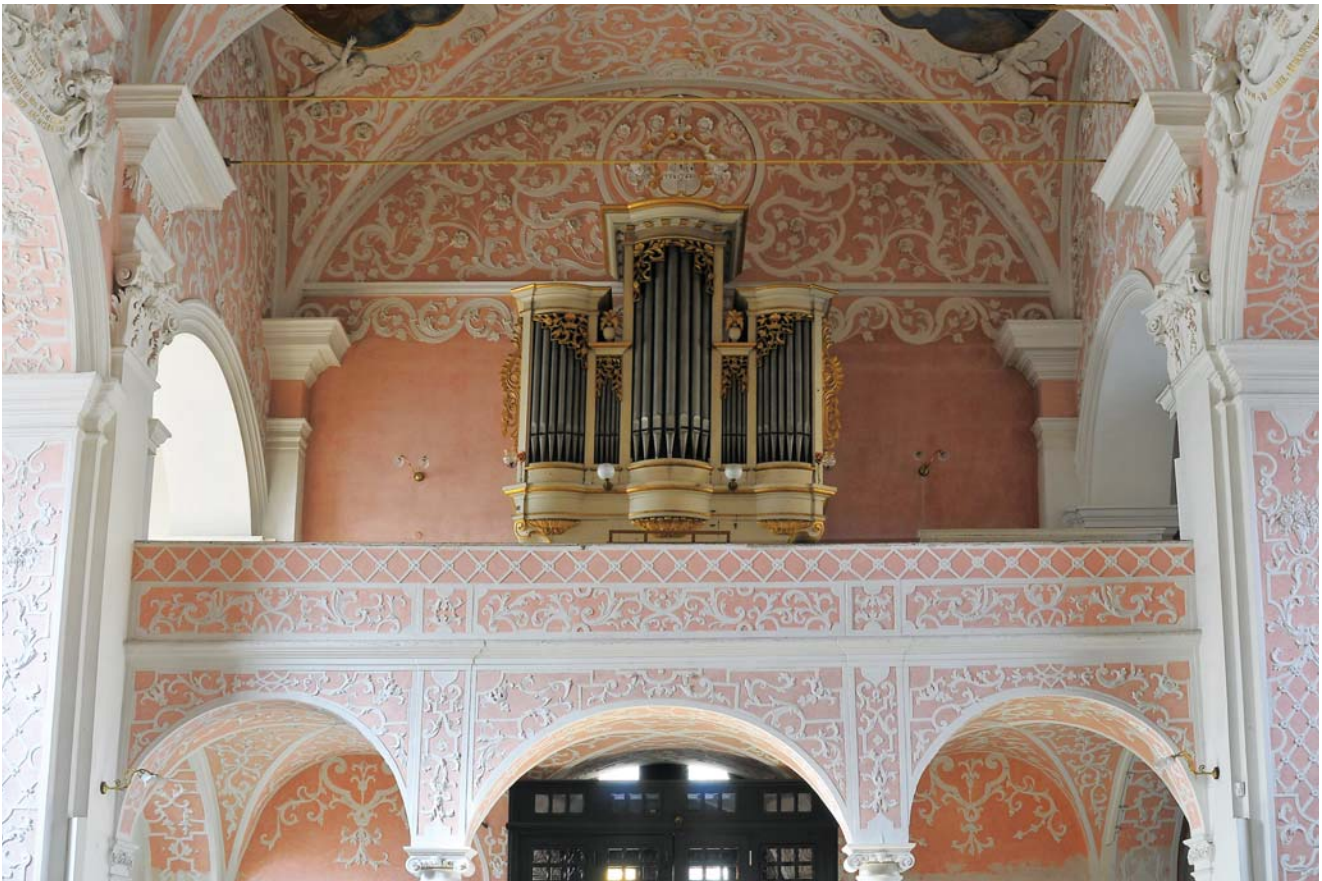

Crkva sv. Katarine u Zagrebu, nacrti Stjepana Podhorskog iz 1896. godine (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Zagrebu) a) pročelje s projektom krovnog zvonika; b) poprečni presjek s pogledom na ulazni zid s restauriranim štukaturama; c) nacrt Oltara sv. Marije (sastavljenog od demoliranog mramornog baroknog oltara Francesca Robbe)

Church of St Catherine in Zagreb, Stjepan Podhorski plans of 1896 (Ministry of Culture Republic of Croatia, Conservation Department in Zagreb) a) facade with plan for the belfry; b) transverse cross section with a view onto the entry wall with restored stuccowork; c) plan of the Altar of St Mary (composed of a demolished marble Baroque altar by Francesco Roba)

o jedinstvu stila, premda ne orijentacijom prema odgovarajućem srednjoeuropskom ranom baroku, već prema talijanskim renesansno-protobaroknim ostvarenjima, iz čega proizlazi i stanovita kulisnost novoga pročelja u odnosu na samu crkvu.⁴² No cjelokupan odnos ideatora obnove prema građevnoj strukturi crkve i njezinoj opremini anticipira na svojevrstan način valorizaciju baroka, u vrijeme dok je o tom stilu Izidor Kršnjavi donosio izrazito negativan stav: »Barok i rokoko nije drugo nego dokinuće temeljnog načela arhitekture u ime slikarstva.«⁴³ Materijaliziravši visoku razinu svijesti o povijesnim vrijednostima spomenika, neostilsko pročelje Crkve sv. Katarine ostalo je trajno svjedočanstvo jednog umjerenijeg pristupa graditeljskoj baštini od onoga koji će joj ubrzo zacrtati tandem Kršnjavi – Bollé.

Pa ipak, kao ni većinu zagrebačkih arhitektonskih spomenika, tako ni Crkvu sv. Katarine nije mimoišla djelatnost

Crkva sv. Katarine u Zagrebu, pogled na pjevalište i ulazni zid sa štukaturama restauriranimi krajem 19. stoljeća (foto: M. Braun)
Church of St Catherine in Zagreb, view onto the choir and the entrance wall with stuccowork restored at the end of the 19th century

Izidora Kršnjavoga i Hermana Bolléa, koja je tijekom posljednjeg desetljeća 19. stoljeća dosegla svoj zenit. Odmah nakon osnivanja Obrtne škole, već 1893. godine, ovdašnjim se Bolléovim suradnicima povjerava na restauraciju veća količina umjetničkih predmeta iz Sv. Katarine (mahom liturgijskog posuđa, te različitih kopči i brava, ali i dekorativnih tkanina).⁴⁴ No veći angažman te vrste ponovno je potakla jedna katastrofa, ovaj put požar 1895. godine, što je, kao već toliko puta u prošlosti Crkve, ošteti njezine zidove i uništio krovšte. Dosada nepoznati dokument iz Državnog arhiva grada Zagreba otkriva da je »građevni savjetnik« generalnog projekta obnove Crkve sv. Katarine nakon požara bio sam Herman Bollé.⁴⁵

Premda su Bolléovi suradnici započeli unutrašnje uređivanje Crkve ubrzo nakon požara, početak obnove više se puta odgađao, kako to doznajemo iz pisma tadašnjeg nadstojnika Crkve Josipa Miljana, upućenog zagrebačkom nadbiskupu Josipu Posiloviću.⁴⁶ Uz »promjenu u Odjelu za bogoštovlje i nastavu« (odlazak Kršnjavoga s čelne pozicije), uzrok navedenim komplikacijama bilo je često izbijanje Hermana Bolléa i njegovo kašnjenje s predajom projekta. Ipak, problemi su ubrzo prevladani, tako da su građevinski radovi mogli početi sredinom svibnja 1896. godine, a prema troškovniku povjerenstva Kraljevskog vladina građevnog odsjeka (koji uključuje i honorar Bolléu) za

tekuću je godinu predviđena izvedba novoga krova, bojenje i »obnova ukrasa« na zidovima i svodu glavnoga broda i svetišta (bez kapela), nadalje probijanje južnog ulaza (za učenike I. gimnazije) te okretanje vratnica glavnoga ulaza.⁴⁷ Navedeno ilustriraju i donedavna nepoznati planovi koje je za Bolléa iste godine izradio njegov novi suradnik (budući arhitekt) Stjepan Podhorski:⁴⁸ tlocrt Crkve, poprečni presjek s pogledom na rekonstruirane štukature unutrašnje strane pročelnog zida, prikaz postojećeg pročelja s krovnim zvonikom i nacrt konstrukcije zvonika (projektiranog na mjestu već više puta obnavljanog baroknog tornjića),⁴⁹ kao i nacrt Oltara Bl. Dj. Marije. Daljnja pak dokumentacija obnove Crkve, koja se oteglu u 20. stoljeće, bilježi angažman brojnih zaposlenika Bolléova ateljea, poput Rudolfa Güntera (crtača), Mije Gehera (zidara), Ignjata Franza (kipara) i Ivana Budickog (stolara).⁵⁰

Uz pisanu i crtanu arhivsku građu, o karakteru i kvaliteti te novootkrivene faze u građevnoj povijesti Crkve sv. Katarine najbolje svjedočanstvo pruža sama crkva. Zidne su slike bile obnovljene besprijekorno, a restaurirani štuko-ukrasi mjestimično su tako vješto izvedeni da ih je od onih originalnih mogao razlučiti tek restauratorski skalpel.⁵¹ Uz veće zahvate te vrste na sjevernom zidu svetišta i u sakristiji, najzahtjevniji je zadatak bila rekonstrukcija štukatura na ulaznom zidu i pjevalištu, uništenih uslijed oštećenja u potresu 1880. godine

Crkva sv. Katarine u Zagrebu, nekadašnje krovšte snimljeno 1912. godine s pokrovom od raznobojnoga glaziranog crijepa, izvedenim prema projektu Hermana Bolléa (Fototeka Muzeja grada Zagreba)

Church of St Catherine in Zagreb, the onetime roof recorded in 1912 with a roofing of varicoloured glazed tiles, done according to the plan of Herman Bollé (Photographic Collection, Zagreb City Museum)

Crkva sv. Katarine u Zagrebu nakon restauracije 1992. godine (foto: M. Braun)

Church of St Catherine in Zagreb after restoration in 1992

i onodobnih radikalnih zahvata na obnovi pročelja, ali i taj se dio u cijelosti uklopio u baroknu atmosferu ambijenta. Na jednako vrstan način restaurirani su kasnije i drugi dijelovi opreme, poput baroknog mramornog Oltara Bl. Dj. Marije, djela Francesca Robbe (demoliranog 1874. godine prilikom

rušenja Lauretanske kapele),⁵² a nenametljivo je bio izveden i novoprobijeni južni ulaz (danas zazidan). Stoga se moramo složiti sa suvremenim komentarem Antuna Cuvaja⁵³ da je osim šteta izazvanih požarom Bollé ispravio mnoge greške svojih prethodnika. Za razliku od obnove crkve 1881. godine,

vođene prema mišljenju tog poznatog pedagoga bez obzira na njezin »stari umjetnički crkveni ures«, sada su obnovljeni »stari oblici«, a unutrašnjosti je vraćen koloristički efekt prekrivanjem sive boje iz prethodne faze žutom bojom, na kojoj su se i dalje isticale bijele štukature.

Pojačavanje kolorističkog efekta daje obilježje i Bolléovoj intervenciji na vanjštini Crkve, štoviše, ovdje u oblikovanju krovništva (kao jedinog novog elementa u projektu obnove) Bollé nije propustio priliku da ostavi svoj jasno prepoznatljiv pečat. Naime, unatoč preporuci u programu (troškovniku) obnove Građevnog odsjeka iz svibnja 1896. godine da se novi krov prekrije običnim crijepom, fotografije Crkve iz ranoga 20. stoljeća pokazuju pokrov od osebujnoga glaziranog raznobojnog crijepa,⁵⁴ a nalazi Restauratorskog zavoda Hrvatske govore da je bila riječ o crijepu plave boje, na kojem su svjetliji crjepovi oblikovali ornamente.⁵⁵ Ekstravaganciju pokrova⁵⁶ pratile su male zaobljene lukarne meko ukomponirane u krovnište, te efektni vertikalni akcent već spomenutoga krovnoga zvonika. No, nažalost ništa od navedenoga (osim zvonika) nije moglo biti restaurirano u recentnoj obnovi (1967.–1992.),⁵⁷ tako da je Crkva danas ponovno prekrivena crvenim biber-crijepom.

Razlučivanjem ove dosada neprepoznate građevne faze razjašnjen je uzrok dugogodišnjega krivog pripisivanja Hermanu Bolléu neostilskog pročelja Crkve sv. Katarine i njezine obnove nakon potresa 1880. godine. Korekcijom te zabune iz Bolléova je opusa isključeno jedno djelo koje se svojom različitošću nije moglo tumačiti drukčije nego kao izuzetak koji potvrđuje pravilo. Da se Bolléu pružila prilika projektirati pročelje Crkve sv. Katarine, možemo biti sigurni da bi rezultat bilo djelo manje u funkciji barokne crkve, a više »u funkciji grada«, da se poslužimo sintagmom Željke Čorak.⁵⁸ No paradoksalno je da, iako Bollé očito nije taj koji se 1881. godine »srećom suzdržao od obogaćivanja fasadnog platna«,⁵⁹ on je petnaest godina kasnije na istoj crkvi, zajedno sa svojim vrsnim suradnicima, ostvario konzervatorski zadatak na kojem se, kao nigdje drugdje, podredio karakteru spomenika, ostvarivši i više nego korektnu restauraciju jednoga baroknoga *Gesamtkunstwerka*. Premda se navedeno može tumačiti parametrima narudžbe, koja nije ostavljala mnogo prostora kreativnosti arhitekta, kao i Bolléovom tadašnjom preokupacijom drugim važnijim projektima (a možda i djelomičnim prepuštanjem tog projekta Stjepanu Podhorskom), ostaje činjenica da Crkva sv. Katarine otkriva novu dimenziju toga velikoga historicističkog arhitekta.

Bilješke

1 Prva kompletna revalorizacija Hermana Bolléa (Köln, 1845. – Zagreb, 1926.) izvršena je u okviru djelatnosti Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu 1976. godine. U Muzeju grada Zagreba organizirana je izložba i simpozij, a izlaganja sudionika objavljena su u: Željka Čorak (ur.), *Život umjetnosti*, 26, 27 (1978.); više o tome u pojedinačnim prilogima: ŽELJKA ČORAK, Bollé u funkciji grada, 22–31; ŽARKO DOMLJAN, Stambena arhitektura Hermanna Bolléa, 32–40; EUGEN FRANKOVIĆ, Uloga Hermanna Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba, 41–47; OLGA MARUŠEVSKI, Kršnjavi i Bollé, nacrt za jedno naše razdoblje, 67–77; ZDENKO KOLACIO, Bolléova arhitektura u prostoru Zagreba, 122–126.

2 RADOVAN IVANČEVIĆ, Kriterij stila i kvalitete u interpretaciji neostilova, tri primjera iz Bolléova opusa, 8–21; BRANKO LUČIĆ, Hermann Bollé – restaurator, 104–108, u: *Život umjetnosti*, 26, 27 (1978.).

3 OLGA MARUŠEVSKI, Iso Kršnjavi kao graditelj, Zagreb, 1986., 124.

4 BRANKO LUČIĆ (bilj. 2), 105; OLGA MARUŠEVSKI, Herman Bollé – arhitekt, restaurator i obrtnik, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, Vladimir Maleković (ur.), katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, knj. 1, Zagreb, 2000., 52–61.

5 ZDENKO KOLACIO (bilj. 1), 125; ANĐELA HORVAT, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA

MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982., 19; LELJA DOBRONIĆ, Crkva sv. Katarine u Zagrebu i hrvatsko plemstvo – vodič po starinama, u: *Tkalčić – godišnjak Društva za povijesnicu zagrebačke nadbiskupije*, 4 (2000.), 421; DRAGAN DOKIĆ – DANUTA MISIUDA – SILVIJE NOVAK, Obnova Crkve sv. Katarine u Zagrebu, u: *Isusovačka baština u Hrvata: u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole*, katalog izložbe, Muzejski prostor, Biserka Rauter Plančić (ur.), Zagreb, 1992., 330–331.

6 Teško stanje crkve nakon potresa opisivano je u: *Katolički list*, 46, 11. studenog 1880., 369; 51, 16. prosinca 1880., 414.

7 Fototeka Muzeja grada Zagreba, inv. br. 1495. Objavljeno u: GJURO SZABO, Stari Zagreb, Zagreb, 1940.

8 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zbirka planova, 904, 14, inv. br. 517., 1881. (sadrži tlocrte, presjeke i tri varijante pročelja objavljene u: ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1 (1975.), 227–230). Zbirka građevinskih nacrtova, 905, XXXII, 54, 1881. (sadrži jednu varijantu pročelja i odgovarajući tlocrt i presjek pročelnog dijela Crkve, datiran 19. srpnja 1881.). Pripadna pisana dokumentacija (k. br. 137 ex 1881., k. br. 6719 ex 1881., br. 4178/318) nije sačuvana.

9 Državni arhiv grada Zagreba (dalje: DAZG), Građevni zapisnik 1878.–1889., 503, 92/ 1881. Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 1910, 28. ožujka i 1. travnja 1881.

- 10
DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 2126, 12. travnja 1881.
- 11
DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 461, 28. i 31. listopada 1881. *Katolički list* 45 i 46 (1881.), 359, 367. Iznad pročelnog portala ugrađena je ploča s natpisom: *Magno terremoto 9 Novembris 1880 multum vitiata sumptibus Regni 1881 renovata est.*
- 12
Barokni oratoriji bili su tijekom 19. stoljeća preuređeni u stan sakristanta. Prilikom očevida 2. travnja predstojnik Građevnog odsjeka ustanovio je da su zidovi oratorija iznad sakristije potpuno trošni, tako da bi se morala uložiti veća sredstva za njihovu obnovu, odnosno za učvršćivanje zidova same sakristije i za izgradnju novoga kata (sa stanom sakristanta). Stoga je predložio da se nekadašnji oratoriji iznad sakristije sruše. Nakon rušenja oratorija vanjština sakristije raščlanjena je neorenesansnom i neobaroknom arhitektonskom plastikom. DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 2126, 12. travnja 1881.
- 13
ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Graditelj Hans Alberhal, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8 (1984.), 63–71; ANĐELA HORVAT (bilj. 5), 18–21, 144–145, 198, 210–212, 218.
- 14
Kako su to pokazala restauratorska istraživanja. Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske 1966–1986, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 12 (1986.), 120–122.
- 15
KATARINA HORVAT-LEVAJ, Ranobarokno pročelje Crkve sv. Katarine u Zagrebu – nedovršeni projekt s dva zvonika, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 91–110.
- 16
DRAGAN DOKIĆ – DANUTA MISIUDA – SILVIJE NOVAK (bilj. 5), 330.
- 17
ZDENKO KOLACIO (bilj. 1), 125.
- 18
OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 3), 136. OLGA MARUŠEVSKI. Grkokatolička Katedrala Svetog Trojstva i Biskupski dvor, u: *Križevci – grad i okolica, Umjetnička topografija Hrvatske*, Žarko Domljan (ur.), Zagreb, 1993., 175–176.
- 19
OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 3), 127–132. IRENA KRAŠEVAC, Neorenesansna komponenta u djelu Hermana Bolléa, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića*, sv. 2, Predrag Marković – Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb, 2008., 481–490.
- 20
Bolléov projekt obnove pročelja Crkve sv. Marije na Dolcu pronašao je i interpretirao IVAN KRAŠNJAK, Još jedna obnova Hermana Bolléa. Restauracija Crkve sv. Marije na Dolcu 1886., seminarski rad, mentor: prof. dr. Zvonimir Maković, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004. Zahvaljujem kolegici Ireni Kraševac što mi je ustupila navedene podatke.
- 21
Više o Bolléovoj obnovi Katedrale u: ŽELJKA ČORAK, Katedrala i XIX. stoljeće, u: ANA DEANOVIĆ, ŽELJKA ČORAK, NENAD GATTIN, Zagrebačka katedrala, Zagreb, 1988., 257–369.
- 22
GJURO SZABO (bilj. 7), 37.
- 23
V. bilj. 8.
- 24
Na nacrtima je ispred potpisa Alfreda Kappnera napisano »sastavio«, a ispred potpisa Ferde Stejskala »pripremio«.
- 25
Prema dopisu koji je uputio predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Pavao Muhić nadstojniku (kuratoru) Crkve sv. Katarine prof. Miroslavu Nagelu, Odjel za bogoštovlje i nastavu izaslao je povjerenstvo sastavljeno od tajnika Kraljevske zemaljske vlade Ljudevita pl. Hervoića, nadinženjera Bedekovića te inženjerskih pristava Kappnera i Sargnera, koji će u sporazumu s predstavnikom Duhovnoga stola Nadbiskupije zagrebačke, kuratorom Crkve i Građevnim odborom slobodnog i kraljevskog grada Zagreba »gore pomenutu građevnu osnovu u pretres uzeti i o skladnosti njezinoj svoje mišljenje izjaviti«. DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 1910, 28. ožujka i 1. travnja 1881.
- 26
DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 2126, 12. travnja 1881.
- 27
DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 6721, 3. studenog 1881.
- 28
DAZG, Građevni zapisnik 1878.–1889., 503, 149/1881.
- 29
Više o tome u: OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 3), 124–135.
- 30
Isto.
- 31
Tako u pismu upućenom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru Izidor Kršnjavi komentira političke smjene: »Danas kolaju po Zagrebu velike novine. Živković da je dao ostavku, na njegovo mjesto da će doći Kušević, na Derenčinovo Šuhaj, a Vončina da je već na mjesto Muhića imenovan. Je li baš tako ne zna se, ali to će biti istina da si je Živković teda negda vrat slomio čemu se svaki pošten od srca veseli. Hvala Bogu da za svakog Tartuffa napokon kućne čas, samo je čudo koliko muke treba srušiti ih ma i sav svijet znao kakvi su.« Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU), Korespondencija Strossmayer – Kršnjavi – Rački, 91, 10/1882. Pavao Muhić (1811.–1897.) obnašao je kasnije dužnost predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. ISO KRŠNJAVI, Zapisci iza kulisa hrvatske politike, Ivan Krtalić (ur.), Zagreb, 1986., 895.
- 32
Prema riječima Izidora Kršnjavoga. O. MARUŠEVSKI (bilj. 3), 124.
- 33
Narodni dom je naknadno pregrađen. MILAN MARKELJ, Prvi narodni dom na Slovenskem, u: *Dolenjski list*, 46, god. LIII., 14. november 2002. Pripadnici graditeljske obitelji Kappner podrijetlom iz Prusije (Franjo i Ludvig) javljaju se u Zagrebu 1836. godine. LELJA DOBRONIĆ, Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegovog doba, Zagreb, 1971., 57–58.
- 34
ZLATKO JURIC, Arhitektura Zagreba u razdoblju od 1850. godine do 1914. godine, doktorska disertacija, Zagreb, 1991., 439; JASNA GALJER, Arhitektura i urbanizam – katalog, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, Vladimir Maleković (ur.), katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, knj. 2, Zagreb, 2000., 508. Godine 1889. Stejskal je osnovao tvornicu keramičkih pločica

i crijepa u Bedekovčini (kasnija tvornica »Zagorka«, danas dio grupe »Tondach Hrvatska«, vidi: <http://www.tondach.hr>).

35

Za razliku od inženjera Kappnera i Stejskala s projektantskim iskustvom, nadinženjer Kamilo Bedeković bavio se pretežno građevinarstvom (izgradnja cesta, željeznica, rekonstrukcija ulica). Među raznim angažmanima obnašao je i dužnost tajnika Odbora za poljepšanje i razprostranjenje grada, a kao inženjer vladina Građevnog odsjeka vodio je asanaciju šteta od potresa 1880. godine u Zagrebu. – *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb, 1983., 574.

36

Više o tome u: KATARINA HORVAT–LEVAJ, Crkva sv. Katarine nakon ukinuća isusovačkog reda 1773. godine, u: *Akademski Crkva sv. Katarine u Zagrebu* (u tisku).

37

HDA, Kraljevski plemićki konvikt, 516, kut. 7, 1877., spis 4, 12; 1878., spis 12. Ranije se smatralo da su kipovi evanđelista postavljeni 1867. godine (DRAGAN DOKIĆ – DANUTA MISIUDA – SILVIJE NOVAK (bilj. 5), 330), a kip sv. Katarine pripisivao se Bolléovu suradniku, kiparu Dragutinu Moraku (JELENA USKOKOVIĆ, Arhitektonska plastika historicizma u Zagrebu, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, Vladimir Maleković (ur.), katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, knj. 1, Zagreb, 2000., 260).

38

Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje: NAZ), Spisi Nadbiskupskog duhovnog stola, 1233, 6 travnja 1881.; 2347, 30. travnja 1881.

39

O fazama historicizma više u: RENATE WAGNER-RIEGER, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Wien, 1970., 48.

40

ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Arhitekt Kuno Waidmann, Zagreb, 1969., 134, 145.

41

IVO MAROEVIĆ, *Graditeljska obitelj Grahor*, Zagreb, 1968., 231.

42

Neostilsko je pročelje, naime, potpuno prikrilo svjedočanstva o započetim ranobaroknim zvonnicama, a izostala je i ideja izvornog pročelja na kojemu dispozicija elemenata vanjske rasklambe odražava unutrašnju organizaciju. K. HORVAT–LEVAJ (bilj. 15), 105.

43

O. MARUŠEVSKI (bilj. 1), 70.

44

DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 592, 14. rujna 1893.

45

DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 7502, 17. travnja 1896.

46

NAZ, Spisi Nadbiskupskog duhovnog stola, 7/1896.

47

DAZG, Crkva sv. Katarine, kut. 2, spis 7502, 17. travnja 1896.

48

U to doba Stjepan Podhorski (Zagreb, 1875. – Zagreb, 1945.) bio je završio Srednju tehničku školu u Zagrebu, dok će studij arhitekture u Beču upisati tek 1903. godine. – *Enciklopedija hr-*

vatske umjetnosti, sv. 2, Zagreb, 1996., 73. Njegove planove Crkve sv. Katarine iz 1896. godine (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Zagrebu, Ostavština Stjepana Podhorskog, inv. br. R 2291/525 A1-5) pronašao je i objavio Krešimir Galović u monografiji o Stjepanu Podhorskom (u tisku). Zahvaljujem kolegi Galoviću što mi je ustupio navedene nacрте.

49

Krovni zvonik, rastvoren malim biforama i zaključen elegantnom lukovicom, koji je morao biti obnovljen zajedno s krovštem nakon požara 1895. godine, svojim izgledom ponavlja ranije rješenje zvonika, zabilježeno na perspektivnom prikazu nekadašnjeg isusovačkog sklopa iz približno 1760. godine. Državni arhiv u Budimpešti, T 86 XXIV, No. 2, objavljeno u: ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 8), 224.

50

Zahvaljujem dr. Olgi Maruševski što mi je ustupila navedene podatke.

51

Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske (bilj. 14), 121; DRAGAN DOKIĆ – DANUTA MISIUDA – SILVIJE NOVAK (bilj. 5), 330.

52

Prilikom rušenja Lauretanske kapele (uz južnu stranu broda) Odjel za bogoštovlje i nastavu tražio je da se Robbin oltar ponovno postavi u jednu od bočnih kapela, no o tome se raspravljalo još 1876. godine. DAZG, Zbirka Ulčnik, Crkva sv. Katarine, 857; HDA, Kraljevski plemićki konvikt, 516, kut. 7, 1876., spis 4. U obnovi crkve (1967.–1992.) mramorni je oltar premješten iz bočne Kapele sv. Barbare u glavno svetište, gdje je prilagođen novim liturgijskim potrebama (nakon II. vatikanskog koncila).

53

Zapis Antuna Cuvaja. DAZG, Zbirka Ulčnik, Crkva sv. Katarine, 857.

54

Fototeka Muzeja grada Zagreba. Na fotografijama iz 1912. godine jasno je vidljiv raznobojni glazirani crijep s ornamentima (inv. br. 2870, 2779), dok je na fotografiji iz 1946. godine (inv. br. 1499.) krovšte još pokriveno glaziranim crijepom, no ornamentima više nisu vidljivi.

55

DRAGAN DOKIĆ – DANUTA MISIUDA – SILVIJE NOVAK (bilj. 5), 330.

56

Za potrebe pokrivanja građevina glaziranim crijepom (prvenstveno zagrebačke Katedrale, ali i Crkve sv. Katarine), Bollé je sa svojim suradnikom klesarom Ferdinandom Kossegom kupio nekadašnju kaptolsku ciglanu južno od Maksimirske ceste, te u njoj pokrenuo proizvodnju odgovarajućeg crijepa. Zahvaljujem dr. Olgi Maruševski na navedenom podatku.

57

Isto. Za raznobojni crijep nije se uspjelo naći proizvođača, a za obnovu lukarni nije bilo novaca.

58

ŽELJKA ČORAK (bilj. 1), 22–31.

59

ZDENKO KOLACIO (bilj. 1), 125.

Summary

Katarina Horvat-Levaj

Herman Bollé and the Church of St Catherine in Zagreb – Correction of a Traditional Attribution

The revivalist facade of the one-time Jesuit church of St Catherine in Zagreb (1620–1632), given shape after damage caused to this early Baroque building in the 1880 earthquake, has been ascribed in our specialised literature to the historicist architect and restorer Herman Bollé (Cologne, 1845 – Zagreb, 1926). What is more, as a result of its harmony with the church itself, it has often been adduced as a persuasive defence of Bollé as a restorer, who was criticised even by his contemporaries because of the excessive historicist interventions into authentically historical architecture. But the disjunction of the revivalist facade of the Church of St Catherine from the rest of Bollé's work opened up the need to re-examine this attribution, which is founded on the evidence of his contemporary and fiercest critic, art historian Gjuro Szabo. An insight into the archival records stored in the Croatian State Archives, the State Archives of the City of Zagreb and the Archiepiscopal Archives in Zagreb that had previously not been studied brought to light a number of data about the renovation of the Church of St Catherine during the last two decades of the 19th century, including the share of Herman Bollé, which turned out to be completely different than had hitherto been understood.

The renovation of the church after the earthquake, concluded during 1881, was led by the governmental Department for Religion and Education, headed at the time by Pavao Muhić; the engineers of the Civil Engineering Section, Alfred Kappner and Ferdo Stejskal, signed their names on the architectural drawings of the church with the plan for the new facade, for which four possible approaches were proposed. The circumstance that in spite of the damage the major part of the Baroque church was preserved affected the manner of reconstruction that, although carried out in the full swing of Historicism, has to a large extent the character of conservation. In line with this careful renovation approach, all four of the versions of the new elevation reinterpret, in various ways, the early Baroque gable facade articulated with Tuscan pilasters and cornices, while the plan that was finally selected, within the framework of the idea of repeating the source of Jesuit architecture, relied most on Renaissance-*proto-Baroque* examples in Rome. The incorporation of the original portal and the replacing of the statues of the evangelists done just a few years before the earthquake stand out as a special expression of the respect for the historical identity of the monument.

These features of the facade of St Catherine's greatly distinguish it from the corresponding productions of Herman Bollé, starting from the concurrent reconstructions of Zagreb Cathedral and the pilgrimage shrine in Marija Bistrica and going on to later operations like the Uniate church in Križevci, which are all characterised by an imaginative com-

ination of stylistic expressions from neo-Romanesque to neo-Gothic and then idiosyncratic variations on the German neo-Renaissance. The already mentioned signatures of the engineers on the plans for the facade also cast further doubt on any Bollé authorship of the renovation, and when we add to this his failure to attend even one of the meetings called to solve crucial problems concerned with the renovation of the church, there is no alternative to completely rejecting Herman Bollé as a possible designer of the revivalist facade. The plan for the facade and the whole conception of the renovation of the church at that time are the result of the collective working of the building decision makers, i.e. the government officers and the heads of church and diocese as well as the competent engineers. Making concrete the high level of awareness of the historical values of the monument, the revivalist facade of St Catherine's remained a lasting testament to the more temperate attitude to the architectural heritage than that which was soon to be set out by Herman Bollé with support from one of the most important figures in the culture of the time – Izidor Kršnjavi. And yet, like the majority of Zagreb architectural monuments, the work of Bollé and Kršnjavi did not bypass St Catherine's, for when the Trades School was opened in 1892 and Kršnjavi was appointed head of the Religion and Education Department (1891–1895) they became the arbiters of all the architectural and artistic events in Zagreb and the wider region. Thus as early as 1893 Bollé's associates in the Trades School were confided with the restoration of a large amount of artworks from St Catherine's, but the reason for the involvement of the architect himself in the restoration of the church was a new disaster – the fire of 1895. In the renovation that started the next year, the primary task was to produce a new roof, on which Bollé set his stamp with a roof of multicoloured glazed tiles, while in the interior, in addition to the wall painting being renovated, the stucco decoration on the front wall and the choir was completely restored (and recorded in the architectural documentation drawn up by Bollé's associate Stjepan Podhorski). With the distinction of this previously unknown phase in the building history of the church, the cause for the long-term false attribution of the revivalist facade to Bollé is explicable. But a paradox inheres the standing fact that the Church of St Catherine opens up a new dimension in the work of this historicist architect, for although Bollé was not the author of the dignified facade of 1881, fifteen years later, with his assistants, he carried out a restoration brief on the same church where he subordinated himself, as nowhere else, to the character of the monument, preserving it in its Baroque integrity.

Key words: Baroque Church of St Catherine in Zagreb, earthquake of 1880, revivalist facade, fire of 1895, Bollé's restoration